

SAPA ARUH BASA JAWI WONTEN ING NOVEL DOKTER WULANDARI ANGGITANIPUN YUNANI

THE GREETINGS OF JAVANESE LANGUAGE IN NOVEL DOKTER WULANDARI BY YUNANI

Dening: A'im Muflihatul Habibah, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta mubarq50@gmail.com

Sarining Panaliten

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngrembag sapa aruh ingkang wonten ing *novel* Dokter Wulandari anggitanipun Yunani. Panaliten menika ngginakaken metode deskriptif. Data ing panaliten menika awujud tembung saha frasa ingkang nedahaken sapa aruh ingkang wonten ing novel Dokter Wulandari anggitanipun Yunani. Teknik anggenipun ngempalakaken data ngginakaken teknik maos saha teknik nyerat. Cara ngesahaken data ngginakaken *validitas triangulasi teori saha validitas semantik kontekstual saha reliabilitas stabilitas*. Asiling panaliten ingkang kapanggihaken inggih menika sapa aruh awujud tembung utawi frasa ingkang dipunpantha malih adhedhasar jinis sapa aruh saha *fungsi* sapa aruh.

Pamijining Tembung: Sapa aruh, *Novel* Dokter Wulandari

Abstrack

The purpose of this research is addressing the greeting in the novel Doktor Wulandari by Yunani. The type of this research was a descriptive research. The data of this research were the greeting words and phrases in the novel Dokter Wulandari by Yunani. The data were collected by means of reading and writing. The data were also validated using the validity of triangulation theory and the validity of contextual semantics. Furthermore, the reliability used was reliability stability. The result of this research were the types of greeting, and the functions of greeting that form of words and phrases in the novel Dokter Wulandari by Yunani.

Keyword: Greeting, novel Dokter Wulandari

PURWAKA

Pawicantenan minangka satunggaling cara kangge ngandharaken satunggaling *informasi* ingkang badhe dipunandharaken dhateng tiyang sanes. Salebeting pawicantenan wonten kalih perangan ingkang kedah wonten inggih menika, pamicara kaliyan tiyang ingkang dipunajak micara. Basa ingkang dipunginakaken kangge pawicantenan kedah dipungatosaken. Panganggening tembung dados dhasaring pamilihing basa ingkang badhe dipunginakaken. Sapa aruh minangka satunggaling perangan ingkang nggatosaken bab pamilihing tembung.

Suprianto ing salabeting bukunipun Purwa (2003:17) ngandharaken bilih sapa aruh

inggih menika rerangkening tembung ingkang dipunginakaken wonten ing kahanan tartamtu kangge nyebat saha aruh-aruh pamicara dhateng tiyang ingkang dipunajak micara. Pamilihing tembung kangge nyebat tiyang ingkang dipunajak micara minangka satunggaling cara kangge njagi pawicantenan antawisipun pamicara kaliyan tiyang ingkang dipunajak micara (Wardhaugh lumantar Nengsih, 2015:199). Padatanipun, sapa aruh dipunginakaken kangge miwiti pawicantenan. Sapa aruh satunggaling bab ingkang wigati ing wicantenan amargi kangge tetenger sinten tiyang ngkang dipunajak wicantenan. Sapa aruh dipunginakaken supados wicantenan menika saged dipunlaksanakaken.

Sapa aruh menika gadhah kalih wujud inggih menika sapa aruh awujud tembung saha sapa aruh awujud frasa (Suhardi, 1985:24). Sapa aruh menika boten namung kapanggihaken ing padintenan. Ananging sapa aruh ugi saged kapanggihaken ing karya sastra kadosta ing novel. Endraswara (2012:1) ngandharaken bilih novel menika gambaran saking pagesangan masarakat. Adhedahsar andharanipun Endraswara menika novel Dokter Wulandari anggitanipun Yunani menika dados objek ing panaliten. Novel ingkang dipunserat dening panyerat menika nggatosaken bab panganggening basa, kadosta panganggening sapa aruh.

Panganggening sapa aruh menika ugi dipunpangaribawani kaliyan kawontenan nalika wicantenan menika dipunlaksanakaken. Sistem sapa aruh menika gayut kaliyan mapinten-pinten faktor, khususipun faktor ingkang wonten gayutipun kaliyan pamicara saha tiyang ingkang dipunajak micara (Sadtono lumantar Suhardi, 2009:29). Dell Hymes ngandharaken bab konteks tuturan ingkang mangaribawani panganggening basa inggih menika wonten *setting* saha *scene*, *participants*, *ends*, *act*, *key*, *instrument*, *norms*, saha *genre*. Konteks tuturan menika saged mangaribawani panganggening jinis saha *fungsi* sapa aruh ing satunggaling pawicantenan.

Saking andharan ing nginggil saged dipunpendhet wosing prakawis ingkang badhe dipunrembag kaandharaken ing ngandhap menika.

1. Menapa kemawon wujudipun sapa aruh ingkang wonten ing novel Dokter Wulandari anggitanipun Yunani?
2. Menapa kemawon jinisipun sapa aruh ingkang wonten ing novel Dokter Wulandari anggitanipun Yunani?
3. Menapa kemawon *fungsi*-nipun sapa aruh ingkang wonten ing novel Dokter Wulandari anggitanipun Yunani?

CARA PANALITEN

Panaliten menika kalebet jinising panaliten deskriptif. Panaliten menika kalebet panaliten deskriptif amargi ngandharaken tembung utawi frasa ingkang kalebet sapa aruh. Prakawis ingkang badhe dipunrembag ing panaliten inggih menika wujud sapa aruh, jinis sapa aruh, saha *fungsi* sapa aruh ingkang kapanggihaken wonten ing *novel* Dokter Wulandari anggitanipun Yunani. *Data* ingkang dipunginakaken salebeting panaliten inggih menika *data* sapa aruh wujud tembung saha frasa.

Sapa aruh awujud tembung saha frasa menika kapanggihaken ing salebeting novel. Novel ingkang dipunginakaken ing panaliten menika novel anggitanipun Yunani kanthi irah-irahan Dokter Wulandari. Titikanipun sapa aruh inggih menika tembung utawi frasa ingkang dipunginakaken kangge aruh-aruh utawi nyebat tiyang ingkang dipunajak micara. Cara ingkang dipunginakaken kangge ngempalaken data inggih menika ngginakaken teknik maos saha teknik nyathet. Teknik maos inggih menika maos sumbering *data* (novel Dokter Wulandari) kanthi cara dipunambali

dumugi pikantuk *data* ingkang trep kaliyan titikan tembung utawi frasa ingkang ngewrat sapa aruh. Teknik nyathet menika katindakaken kanthi cara panaliti nyerat *data* ingkang sampun dipunpadosi wonten ing kartu *data* (Sudaryanto, 1988:4).

Pirantining panaliten menika inggih menika *human instrument* saha kertu *data*. Moleong (2013:9) ngandharaken bilih panaliti saha tiyang ingkang biyantu panaliten menika minangka pirantinipun panaliten. Panaliti menika minangka piranti ingkang saged nemtokaken menapa kemawon ingkang dipunbetahaken ing panaliten. Panaliti ugi saged *menyesuaikan* kaliyan kawontenan nalika panaliten menika dipunlaksanakaken. Cara nganalisis data ing panaliten menika dipunperang dados kalih. Langkah kapisanan ingkang katindakaken inggih menika madosi data wonten salebeting novel Dokter Wulandari ingkang dipunserat ing kertu data. Kaping kalih data ingkang sampun dipunserat ing kertu data menika dipunserat wonten ing tabel analisis data.

Cara ngesahaken data ing panaliten menika ngginakaken uji validitas triangulasi teori, validitas semantic, saha uji reliabilitas stabilitas. Uji *validitas* triangulasi teori inggih menika cara nganalisis *data* ngginakaken mampinten-pinten teori (Setiyadi, 2006:247). Mulyana (2005:139) ngandharaken *validitas semantic kontekstual* inggih menika nglompokaken *data*, negesi *data*, saha nguji *data* adhedhasar *konteks* ukaranipun. Uji *reliabilitas* inggih menika piranti kangge

ngesahaken *data* ingkang ngasilaken *data* ingkang ajeg (Nasution, 2012:77). Uji *reliabilitas* ingkang dipunginakaken inggih menika uji *reliabilitas stabilitas*. Uji *reliabilitas stabilitas* menika dipuntindakaken kanthi cara ngambali *data* kaping kathah ananging asilipun sami.

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Pirembagan asiling panaliten menika kawiwitan saking wujud sapa aruh, kalajengaken jinis sapa aruh saha *fungsi* sapa aruh kanthi runtut. Ing ngandhap menika kapisanan badhe dipunandharaken sapa aruh awujud tembung kalajengaken sapa aruh awujud frasa.

1. Sapa Aruh Wujud Tembung

Sapa aruh wujud tembung ingkang kapanggihaken ing novel Dokter Wulandari menika gadhah wolu jinis sapa aruh. Jinising sapa aruh ingkang kapanggihaken saking sapa aruh awujud tembung wonten ing Novel Dokter Wulandari inggih menika nama tiyang, pasedherekan awu, pasedherekan sanes awu, pangkat pendidikan, tembung sesulih purusa, *adjektif transposisional*, tembung *nominal*, saha pandamelan. Ing ngandhap menika badhe kaandharaken tuladha tigang jinis sapa aruh awujud tembung.

a. Sapa aruh wujud tembung ingkang kalebet jinis nama tiyang

Sapa aruh wujud tembung kanthi jinis nama tiyang ingkang wonten ing novel Dokter

Wulandari menika saged dipunpantha malih adhedhasar *fungsi* sapa aruhipun. *Fungsi* sapa aruh ingkang kapanggihaken saking sapa aruh wujud tembung kanthi jinis nama tiyang ing novel Dokter Wulandari inggih menika *fungsi referensial, heuristik, emotif, regulatori, fatik, saha puitik*. Ing ngandhap menika badhe kaandharaken satunggaling tuladha sapa aruh wujud tembung ingkang kalebet jinis nama tiyang ingkang ngewrat *fungsi referensial*.

- (1) *Konteks*: Pethikan ing ngandhap menika dipunturaken Utami kangge ngandharaken pamanggihipun bab katresnanipun Hinaryanto kangge Wulandari.

“Nanging sajake Hinaryanto kuwi setiya banget karo kowe lho Wul,” (DW/1987/kc.13/11)

Data (1) kalebet sapa aruh amargi “Wul” ingkang wacahan saking Wulandari menika dipunginakaken Utami kangge nyebat Wulandari nalika wicantenan kaliyan piyambakipun. “Wul” menika kalebet satunggaling wujud tembung sapa aruh amargi namung kadadosan saking setunggal tembung. Suhardi (1985:24) ngandharaken bilih sapa aruh wujud tembung menika saged dipunpantha dados sekawan wujud tembung ingkang antawisipun sapa aruh wujud tembung asli. Sapa aruh wujud tembung asli inggih menika tembung ingkang boten dipunparingi wuwuhan dipunginakaken kangge ngaruhi tiyang sanes, tuladhanipun “Wul”. “Wul” ingkang wacahan saking Wulandari menika kalebet jinising tembung sapa aruh asli amargi nalika dipunginakaken kangge nyebat tiyang

ingkang dipunajak micara menika boten dipunparingi wuwuhan.

“Wul” menika satunggaling jinis sapa aruh nama tiyang. Suhardi (1985:36) ngandharaken bilih jinis sapa aruh nama tiyang menika dipunginakaken nalika tiyang ingkang micara saha tiyang ingkang dipunajak micara menika sampun tepang saha raket. Tembung “Wul” menika kalebet jinis sapa aruh nama tiyang amargi dipunginakaken Utami kangge nyebat Wulandari ingkang sampun tepang kaliyan piyambakipun. Tembung “Wul” ingkang wacahan saking “Wulandari” menika satunggaling nama paraga ing novel ingkang dipuncagak inggih menika Wulandari.

Sapa aruh wujud tembung “Wul” menika ngewrat *fungsi referensial*. Miturut Chaer saha Agustin (2014:18) *fungsi referensial* inggih menika dipunginakaken kangge ngandharaken pamanggihipun tiyang ingkang micara. *Fungsi* sapa aruh saking tembung “Wul” menika ugi dipuntingali saking *konteks* nalika sapa aruh menika dipunginakaken. Adhedhasar *konteks* saking tuturan menika saged dipunandharaken bilih tembung “Wul” menika dipunginakaken Utami kangge ngandharaken pamanggihipun bab katresnanipun Hinaryanto kangge Wulandari. Utami ngandharaken pamanggihipun kados mekaten amargi saking patrapipun Hinaryanto ingkang setiya nresnani Wulandari senajan Wulandari nresnani tiyang sanes.

b. Sapa aruh wujud tembung ingkang kalebet jinising pasedherekan ingkang awu

Sapa aruh wujud tembung kanthi jinis pasedherekan awu ingkang wonten ing novel Dokter Wulandari menika saged dipunpantha malih adhedhasar *fungsi* sapa aruhipun. *Fungsi* sapa aruh ingkang kapanggihaken saking sapa aruh wujud tembung kanthi jinis pasedherekan ing novel Dokter Wulandari inggih menika *fungsi heuristik, referensial, saha emotif*. Ing ngandhap menika badhe kaandharaken satunggaling tuladha sapa aruh wujud tembung ingkang kalebet jinis pasedherekan awu ingkang ngewrat *fungsi heuristic*.

(2) *Konteks*: Tuturan menika dipuntuturaken Wulandari nalika nyuwun pirsa dhateng ibunipun. Wulandari nyuwun pirsa bapakipun tindak ing pundi, amargi bapakipun boten ketingal ing griya.

"Bapak kok ora katon ta Bu, tindak ngendi?" (DW/1987/kc.82/211)

Data (2) kalebet sapa aruh amargi "Bu" menika dipunginakaken Wulandari kangge nyabat ibunipun nalika wicantenan. "Bu" menika kalebet sapa aruh wujud tembung amargi namung kadadosan saking setunggal tembung. Suhardi (1985:24) ngandharake bilih sapa aruh wujud tembung menika saged dipunpantha dados sekawan ingkang antawispun sapa aruh wujud tembung asli. Sapa aruh wujud asli inggih menika sapa aruh wujud tembung ingkang boten dipunparingi wuwuhan nalika dipunginakaken. Tembung "Bu" menika kalebet sapa aruh wujud

tembung asli amargi nalika dipunginakaken boten dipunparingi wuwuhan.

Suhardi (1985:40) ngandharaken bilih sapa aruh jinis pasedherekan menika dipunginakaken kangge aruh-aruh utawi nyebat kulawarganipun. Nuhayati (2008:141) ngandharaken bilih jinis sapa aruh pasedherekan menika dipunbedakaken malih. Sapa aruh "Bu" ing tuturan menika kalebet jinising sapa aruh nama pasedherekan ingkang awu. "Bu" menika kalebet jinis pasedherekan ingkang awu amargi dipunginakaken Wulandari nalika nyebat ibunipun. Ing ukara menika Wulandari nyebat ibunipun kanthi tembung ibu ingkang dipunccekak dados "Bu".

Sapa aruh "Bu" ingkang kalebet jinis pasedherekan ing tuturan menika ngewrat *fungsi heuristic*. Soeparno (2013:22) ngandharaken bilih *fungsi heuristic* inggih menika nalika basa dipunginakaken kangge nyuwun irsa dhateng tiyang ingkang dipunajak micara. Sapa aruh "Bu" menika kalebet *fungsi heuristic* amargi dipunginakaken Wulandaari kangge nyuwun pirsa dhateng ibunipun. Wondene Jatmiko dkk (2017:372) ngandharaken bilih *fungsi heuristic* saking Halliday menika dipunginakaken kangge madosi informasi. Sapa aruh menika dipunginakaken Wulandari kangge nyuwun pirsa menapa bapakipun saweg tindakan amargi bapakipun menika boten ketingal wonten ing griya.

c. Sapa aruh wujud tembung ingkang kalebet jinising pasedherekan sanes awu

Sapa aruh kanthi jinis pasedherekan sanes awu ing novel menika saged dipunpantha malih adhedhasar *fungsi* sapa aruhipun inggih menika *fungsi heuristik, emotif, referensial, konatif, fatik, saha regulatori*. Ing ngandhap menika badhe kaandharaken satunggaling tuladha sapa aruh wujud tembung ingkang kalebet jinis pasedherekan sanes awu ingkang ngewrat *fungsi emotif*.

- (3) *Konteks*: Ing tuturan menika Hinaryanto ngandharaken bilih piyambakipun boten serik kaliyan sipatipun Wulandari. Hinaryanto ndherek bingah kaliyan prestanipun Wulandari.

“Ora kok Mbak, aku ora serik. Wulan bocah apik. Aku eram banget marang prestasine...”(DW/1987/kc.21/39)

Data (3) kalebet sapa aruh amargi “Mbak” menika dipunginakaken Hinaryanto kangge nyebat Utami nalika wicantenan kaliyan piyambakipun. Sapa aruh “Mbak” menika kalebet wujud tembung sapa aruh amargi namung kadadosan saking setunggal tembung. Suhardi (1985:24) ngandharake bilih sapa aruh wujud tembung menika saged dipunpantha dados sekawan ingkang antawispun sapa aruh wujud tembung asli. Sapa aruh wujud asli inggih menika sapa aruh wujud tembung ingkang boten dipunparingi wuwuhan nalika dipunginakaken. Tembung “Mbak” menika kalebet sapa aruh wujud tembung asli amargi nalika dipunginakaken boten dipunparingi wuwuhan.

Sapa aruh “Mbak” ing tuturan menika kalebet jinis pasedherekan sanes awu. Suhardi

(1985:40) ngandharaken bilih jinis sapa aruh pasedherekan samenika saged dipunginakaken kangge aruh-aruh tiyang ingkang boten gadhah *hubungan* kulawarga kaliyan tiyang ingkang micara. Sapa aruh “Mbak” menika kalebet jinising sapa aruh nama pasedherekan sanes awu amargi dipunginakaken Hinaryanto kangge aruh-aruh Utami ingkang boten gadhah sesambungan kulawarga kaliyan piyambakipun. Tembung “Mbak” menika dipunginakaken Hinaryanto kangge aruh-aruh Utami ingkang yuswanipun langkung sepuh tinimbang piyambakipun.

Tembung “Mbak” ing tuturan menika ngewrat *fungsi emotif*. Adhedhasar andharanipun Chaer saha Agustin (2014:15) ngandharaken bilih *fungsi emotif* menika saged dipuntingali nalika basa dipunginakaken kangge nedahaken raos pangraos saking tiyang ingkang micara. Sapa aruh “mbak” menika ngewrat *fungsi emotif* amargi dipunginakaken Hinaryanto kangge nedahaken raos pangraosipun kanthi cara ngedalaken raos pangraosipun saking tuturanipun. Hinaryanto ngendhika bilih piyambakipun menika boten serik kaliyan sikapipun Wulandari dhateng piyambakipun.

2. Sapa Aruh Wujud Frasa

Sapa aruh wujud frasa ingkang kapanggihaken ing novel Dokter Wulandari menika gadhah pitu jinis sapa aruh. Sapa aruh wujud frasa ingkang kapanggihaken saged dipunpantha malih dados pitu inggih menika nama dhiri kaliyan pasedherekan ingkang

ngemu *perluasan makna*, tembung *nominal* saha pangkat pendidikan, nama dhiri kaliyan pasedherekan ingkang ngemu *perluasan makna* saha pangkat pendidikan, pangkat pendidikan kaliyan pasedherekan ingkang ngemu *perluasan makna*, nama dhiri kaliyan pandamelan, pandamelan kaliyan pasedherekan ingkang ngemu *perluasan makna*, ingkang pungkasan pangkat kebangswanan ingkang ngemu *perluasan makna* kaliyan nama dhiri. Ing ngandhap menika badhe kaandharaken tuladha tigang jinis sapa aruh awujud frasa.

a. Sapa aruh wujud frasa saking jinis tembung nominal saha pangkat pendidikan

Ing ngandhap menika badhe kaandharaken sapa aruh kanthi gabungan saking jinis sapa aruh tembung *nominal* saha pangkat pendidikan ingkang ngewrat *fungsi konatif*.

(4) *Konteks*: Ukara menika nedahaken Lukman ingkang ngaken Wulandari lenggah rumiyin. Lukman ugi ngendhika bilih Wulandari katon wonten bab ingkang wigati kangge dipuntakenaken.

"Lenggaha sik ta Nona Dokter, sajake cuaca lagi mendhung ya?!" (DW/1987/kc.33/65)

Data (4) kalebet sapa aruh amargi "Nona Dokter" menika dipunginakaken Lukman kangge nyebat Wulandari nalika pawicantenan kaliyan piyambakipun. Syafi'e (1988:126) ngandharaken bilih frasa menika kadadosan saking kalih utawi langkung tembung. "Nona Dokter" menika kalebet sapa

aruh wujud frasa amargi kadadosan saking kalih tembung inggih menika tembung "Nona" saha "Dokter". Sasangka (2001:132) ngandharaken miturut jinisipun, frasa saged dipunpantha dados pitu, ingkang antawisipun frasa aran. Frasa "Nona Dokter" menika kalebet frasa aran amargi tembung tembung "Nona" menika dados inti saking frasa menika. Tembung "Nona" menika kalebet jinising tembung aran.

Frasa "Nona Dokter" menika kalebet kalih jinis sapa aruh inggih menika tembung *nominal* saha pangkat pendidikan. Kridalaksana (1978:15) ngandharaken bilih tembung *nominal* menika kalebet jinising sapa aruh, tuladhanipun tembung nona, nyonya, saha tuan. Tembung "Nona" menika kalebet jinising sapa aruh tembung *nominal* amargi "Nona" menika kalebet tembung aran. Suhardi (1985:52) ngandharaken bilih namung wonten setunggal tembung kemawon ingkang kalebet jinising sapa aruh pangkat pendidikan inggih menika dokter. Sapa aruh "Dokter" menika dipunginakaken kangge aruh-aruh tiyang ingkang lulusan saking sekolah kedokteran ingkang lulusanipun dados dokter. Tembung "Dokter" ing ukara menika dipunginakaken Lukman kangge nyebat Wulandari.

Sapa aruh "Nona Dokter" ing ukara meniika ngewrat *fungsi konatif*. Soeparno (2013:19) ngandharaken bilih *fungsi konatif* menika saged kapanggihaken nalika basa menika dipunginakaken kangge nyuwun tiyang sanes nindakaken menapa ingkang

dipundhawahaken kaliyan tiyang ingkang micara. Frasa “Nona Dokter” menika ngewrat *fungsi konatif* amargi dipunginakaken nalika Lukman nyuwun Wulandari nindakaken satunggaling prakawis. Lukman nyuwun supados Wulandari lenggah rumiyin saderengipun wicantenan. Lukman menika aruh-aruh Wulandari lenggah ing papan Lukman nyambut damel ing griya sakit.

b. Sapa aruh wujud frasa saking jinis pandamelan saha nama tiyang

Ing ngandhap menika badhe kaandharaken sapa aruh kanthi jinis pandamelan saha nama tiyang ingkang ngewrat *fungsi heuristik*.

(5) *Konteks*: Ing ukara menika Wulandari ingkang wonten ing griya dipuntilpun kaliyan Suster Endang saking griya sakit. Wulandari nyuwun pirs menapa menika saestu Suster Endang.

“Rumah sakit? O..., Suster Endang? Ana apa, suster?”(DW/1987/kc.69/160)

Data (5) kalebet sapa aruh amargi dipunginakaken Wulandari kangge nyebat Suster Endang nalika pawicantenan saking tilpun. Syafi’e (1988:126) ngandharaken bilih frasa menika kadadosan saking kalih utawi langkung tembung. “Suster Endang” menika kalebet sapa aruh wujud frasa amargi kadadosan saking kalih tembung inggih menika tembung “Suster” saha “Endang”. Sasangka (2001:132) ngandharaken miturut jinisipun, frasa saged dipunpantha dados pitu, ingkang antawisipun frasa aran. Frasa “Suster Endang” menika kalebet frasa aran amargi

tembung tembung “Suster” menika dados inti saking frasa menika. Tembung “Suster” menika kalebet jinising tembung aran.

Frasa “Suster Endang” menika kadadosan saking kalih jinis sapa aruh inggih menika jinis pandamelan saha nama tiyang. Tembung “Suster” menika kalebu jinising sapa aruh ingkang pandamelan. Supardo (1995:95) ngandharaken “Suster” inggih menika sapa aruh ingkang dipunginakaken kangge aruh-aruh tiyang wadon ingkang nyambut damel dados tiyang ingkang ngrawat tiyang sakit ing griya sakit. Kridalaksana (1984:14) ngandharaken bilih nama tiyang menika kalebet jinising sapa aruh. Tembung “Endang” kalebet jinising nama tiyang amargi “Endang” menika satunggaling nama paraga ing novel.

Sapa aruh “Suster Endang” ing ukara menika ngewrat *fungsi heuristik*. Soeparno (2013:22) ngandharaken bilih *fungsi heuristik* menika saged kapanggihaken nalika basa dipunginakaken kangge nyuwun pirs dhateng tiyang sanes. Sapa aruh “Suster Endang” ing ukara menika ngewrat *fungsi heuristik* amargi dipunginakaken kangge Wulandari nyuwun pirs dhateng tiyang ingkang tilpun piyambakipun. Frasa “Suster Endang” menika dipunginakaken Wulandari kangge nyuwun pirs menapa ingkang tilpun menika Suster Endang.

c. Sapa aruh wujud frasa pangkat kebangsawanan ingkang ngemu perluasan makna saha nama tiyang

Ing ngandhap menika badhe kaandharaken sapa aruh kanthi jinis pangkat kebangsawanan ingkang ngemu *perluasan makna* saha pangkat nama tiyang ingkang ngewrat *fungsi fatik*.

- (6) *Konteks*: Ing ukara menika nedahaken tiyang wadon ingkang aruh-aruh Hinaryanto nalika Hinaryanto dugi ing griyanipun

“Wooo, Den Hinar... Den Hinar rawuh...,” (DW/1987/kc.94/229)

Data (6) kalebet sapa aruh amargi dipunginakaken batur ing griyanipun Hinaryanto kangge nyebat Hinaryanto nalika wicantenan. Syafi'e (1988:126) ngandharaken bilih frasa menika kadadosan saking kalih utawi langkung tembung. “Den Hinar” menika kalebet sapa aruh wujud frasa amargi kadadosan saking kalih tembung inggih menika tembung “Den” saha “Hinar”. Sasangka (2001:132) ngandharaken miturut jinisipun, frasa saged dipunpantha dados pitu, ingkang antawisipun frasa aran. Frasa “Den Hinar” menika kalebet frasa aran amargi tembung tembung “Den” menika dados inti saking frasa menika.

Frasa “Den Hinar” menika kadadosan saking kalih jinis sapa aruh inggih menika jinis pangkat kebangsawanan saha nama tiyang. Tembung “Den” menika kalebet jinising sapa aruh pangkat kebangsawanan. Ananging ing ukara menika tembung “jeng” menika sampun ngemu *perluasan makna*. Suhardi (1985: 49) ngandharaken bilih samenika sapa aruh pangkat kebangsawanan menika saged dipunginakaken kangge nyebat tiyang ingkang

dipunkormati. Ing tuturan menika tembung “Den” menika dipunginakaken batur ing griyanipun Hinaryanto kangge aruh-aruh Hinaryanto ingkang *status sosial*-ipun langkung andhap tinimbang Hinaryanto. Kridalaksana (1984:14) ngandharaken bilih nama tiyang menika kalebet jinising sapa aruh. Tembung “Hinar” kalebet jinising nama tiyang amargi “Hinar” menika satunggaling nama paraga ing novel.

Frasa “Den Hinar” ing ukara menika ngewrat *fungsi fatik*. Adhedhasar andharanipun Chaer saha Agustin (2014:16), basa ingkang ngewrat *fungsi fatik* inggih menika basa ingkang dipunginakaken nalika kepanggih kaliyan tiyang sanes. Frasa “Den Hinar” ing ukara menika ngewrat *fungsi fatik* amargi dipunginakaken batur ing griyanipun Hinaryanto nalika aruh-aruh Hinaryanto ingkang nembe dugi ing griyanipun.

PANUTUP

Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembaran ingkang gayut kaliyan sapa aruh ing novel Dokter Wulandari anggitanipun Yunani pramila saged dipunpendhet dudutan. Wujud sapa aruh ingkang kapanggihaken menika wonten kalih inggih menika sapa aruh wujud tembung saha sapa aruh awujud frasa. Jinis ingkang kapanggihaken menika wonten sanga inggih menika nama tiyang, pasedherekan awu, pasedherekan sanes awu, pangkat kebangsawanan ingkang ngemu *perluasan makna*, pangkat pendidikan, tembung sesulih, Adjektif transposisional,

tembung nominal, saha pandamelan. Fungsi sapa aruh ingkang kapanggihaken wonten pitu inggih menika fungsi fatik, fungsi emotif, fungsi konatif, fungsi referensial, fungsi puitik, fungsi regulatori, saha fungsi heuristik.

Pamrayogi

Panaliten menika namung ngrembag bab wujud, jinis, saha fungsi sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing novel Dokter Wulandari anggitanipun Yunani, satemah taksih dipunprelokaken panaliten ingkang langkung detail. Panaliten menika namung winates ing salebeting Novel Dokter Wulandari anggitanipun Yunani, satemah taksih dipunprelukaken objek kajian sanes kadosta ing cerkak, cerbung, crita rakyat, saha wicantenan ing padintenan.

KAPUSTAKAN

A. Pustaka

- Chaer saha Agustin. 2014. *Sosiolinguistik Perkenalan Awal*. Jakarta: Rineka Cipta
- Endraswara, Suwardi. 2012. *Teori Pengkajian Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: UNY Press
- Kridalaksana, Harimurti. 1978. *Fungsi Bahasa dan Sikap Bahasa*. Flores: Nusa Indah
- Mulyana. 2005. *Kajian Wacana*. Yogyakarta: Penerbit Tiara Wacana.
- Moleing, Prof. Dr. Lexy J. 2013. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosdakarya.
- Purwa, I made, dkk. 2003. *Sistem Sapaan Bahasa Sumbawa*. Jakarta: Pusat Bahasa.
- Sasangka. 2001. *Paramasastra Gagrag Anyar Basa Jawa*. Jakarta: Yayasan Paramalingua.
- Setiyadi, Ag. Bambang. 2006. *Metode Penelitian Untul Pengajaran Bahasa Asing*. Yogyakarta: Graha Ilmu

Soeparno. 2013. *Dasar-Dasar Linguistik Umum Edisi Kedua*. Yogyakarta: Tiara Wacana.

Sudaryanto. 1988. *Metode dan Aneka Teknik Pengumpulan Data*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press

Suhardi, Basuki. 2009. *Pedoman Penelitian Sosiolinguistik*. Jakarta: Pusat Bahasa Departemen Pendidikan Nasional.

Suhardi dkk. 1985. *Sistem Sapaan Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Balai Bahasa Yogyakarta.

Syafi'ie, Imam. 1988. *Retorika dalam Menulis*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

Yunani. 1987. *Dokter Wulandari*. Jakarta: Balai Pustaka

B. Jurnal saha Terbitan Karya Ilmiah Sejenis

Nengsih, Sri Wahyuni. 2015. "Kajian pragmatik tentang penggunaan pronomina sapaan dalam bahasa Banjar." Bunga Rampai Hasil Penelitian Kebahasaan, hlm. 195.

Nurhayati, Endang. 2008. "Sistem sapaan dalam wayang kulit". *Diksi*, 2, XXIV, hlm. 138 dan 141.

C. Internet

Jatmiko, dkk. 2017. *Fungsi Bahasa dalam Wacana Lisan Transaksi Jual Beli di Pasar Klewer Surakarta dan Relevansinya sebagai Materi Pembelajaran Bahasa Indonesia di SMA*. <http://download.portalgaruda.org/article.php?article=497412&val=10187&title=FUNGSI%20BAHASA%20DALAM%20WACANA%20LISAN%20TRANSKSI%20JUAL%20BELI%20DI%20PASAR%20KLEWER%20SURAKARTA%20DAN%20RELEVANSINYA%20SEBAGAI%20MATERI%20PEMBELAJARAN%20BAHASA%20INDONESIA%20DI%20SMA>